

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Texter Del 1: Historiebruk och nationalism

Offer för historien? Exemplet Jugoslavien

Foto: Adam Haglund

”Glöm aldrig din historia!” Denna uppmaning har många fått världen över, inte minst under tider av konflikter och oroligheter. Men vilken historia är det som är “min”? Vad i det förflutna minns jag och vad har jag valt bort? Hur har min förståelse för det förflutna byggts upp? Och hur förhåller sig min historia till andras?

Den här delen vill visa hur människor som lever i samma område i samma tid kan uppfatta sin historia på väldigt skilda sätt beroende på vilken grupp de identifierar sig med. Exemplet hämtas från den dåvarande jugoslaviska republiken Bosnien-Hercegovina, under tiden fram till Jugoslavienkrigen under 1990-talet. Det ska poängteras att de historieberättelser som presenteras nedan inte är försök att komma åt en “objektiv” historia. Snarare är det en ansats att sammanfatta och lyfta fram olika konkurrerande historieberättelser som var rådande under den aktuella perioden. Strävan är alltså inte att beskriva historiska händelser så korrekt som möjligt i förhållande till det som verkligen hände. Strävan är i stället att beskriva historiska händelser så korrekt som möjligt i förhållande till hur människor upplevde dem.

Jugoslavien – En bakgrund

När jag växte upp under 1970- och 1980-talen talades det aldrig om Jugoslaviens olika nationaliteter. Mina föräldrar var kommunister; vi kallade oss för jugoslaver och vi såg upp till Tito. Vi gick aldrig i kyrkan och det gjorde inte så många andra heller. Visst såg jag att flera av våra vänner ibland hade andra traditioner än vi, men det var bara positivt. Allt förändrades 1991. Plötsligt blev nationalitet avgörande för vilka vi kunde umgås med. Eftersom mamma var kroat och pappa serb kunde jag inte välja identitet. Jag är ateist, mitt namn är serbiskt och jag har gått i en katolsk (kroatisk) skola. Idag, 2011, ser jag mig främst som bosnier.

Bojana, uppvuxen i Banja Luka där hon fortfarande bor.

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Tiden före kriget – Ett land i upplösning

Vad var det som egentligen hände tiden innan det första Jugoslavienkriget bröt ut i Slovenien 1991? För att förstå det måste man gå några år tillbaka i tiden. Den 4 maj 1980 dog Jugoslaviens president, den då snart 88-årige Jozip Broz Tito. Hans begravning blev historiskt sett unik i sitt slag: 128 länder i både öst och väst var representerade och inte mindre än 47 utrikesministrar, 31 presidenter, sex prinsar och fyra kungar hade slutit upp. Den stora internationella uppmärksamheten kring Titos död hade sina orsaker. Han hade styrt Jugoslavien ända sedan 1945 och det ansågs allmänt – både inom och utom landet – att det var han som person som hållit ihop det unga och nationellt/religiöst sett heterogena landet. Med tanke på den politiska situationen, där socialismen utgjorde ett allt svagare sammanhållande kitt och där nationalismen åter började vinna mark, föreföll risken överhängande att krig skulle bryta ut efter hans död.

Det dröjde ytterligare elva år innan de inre stridigheterna ledde till krig. När det väl hände hade Jugoslaviens ekonomi kollapsat och de rika republikerna i norr ville inte längre, som man såg det, försörja de fattigare provinserna i södra Jugoslavien. De nationalistiska slitningarna och de kommunistiska regimernas sönderfall i hela Östeuropa under sent 1980-tal och tidigt 1990-tal hade drivit på händelseutvecklingen i Jugoslavien.

Långt ifrån alla i Jugoslavien stödde de nationalistiska partierna. Men när konflikterna bröt ut, en efter en, stod striderna mellan olika grupper eller nationaliteter – utan hänsyn till andra politiska skiljelinjer. På förhållandevis kort tid förändrades hela den politiska scenen dramatiskt. Nationella slitningar inom landet blev alltmer påtagliga, vilket inte minst märktes i den politiska retoriken. Eftersom nationalitetskänslan bland de grupper som levde i Jugoslavien till stor del bottnade i religiös tillhörighet, blev religionen en av de viktigaste identifikationsgrunderna, trots att Jugoslavien vid den här tiden var relativt sekulariserat. I den här situationen blev det allt vanligare att politiker började använda historiska jämförelser och argument hämtade från den egna nationella gruppens historieberättelser. Politiker – ofta före detta medlemmar i det kommunistiska partiet – kunde nu spela ut det nationalistiska kortet med stor framgång. Men vilka känslor spelade de egentligen på och vad var det för erfarenheter och föreställningar som människorna hade med sig som gjorde att de så snabbt tog till sig andemeningen i den politiska retoriken?

Religionen som hot – Islam i fokus

Alija Izetbegović, senare president i Bosnien-Hercegovina, dömdes år 1983 till fjorton års fängelse av den kommunistiska regimen i Jugoslavien. Brottet var att han skrivit två böcker om islam som ansågs kontrarevolutionära och regimkritiska. Från serbiskt håll användes rättegången för att påvisa muslimsk fanatism bland Bosnien-Hercegovinamuslimerna. År 1988 frigavs han efter påtryckningar från människorättsorganisationer

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Historiens makt – Talet vid Kosovo Polje

I juni 1989, på 600-årsdagen av slaget mellan en kristen koalitionsarmé och den ottomanska armén vid Kosovo Polje, höll den serbiske kommunistledaren, Slobodan Milošević, ett tal inför omkring en miljon människor på den plats där slaget ägt rum år 1389. Konflikter mellan kosovoalbaner och serber i området var anledningen till den stora uppslutningen. Talet handlade om serbernas kamp och ödesdiga nederlag mot turkarna. För många serber var det en välkänd historia som väckte starka känslor av utsatthet, nationell stolthet och revanschbegär. Talet slog an de nationalistiska strängarna hos den serbiska befolkningen både i Kosovo och i övriga Jugoslavien, samtidigt som det skapade oro hos de andra grupperna i Jugoslavien.

Kriget i Bosnien-Hercegovina

Den serie av krig som vi känner som Jugoslavienkrigen pågick med vissa uppehåll mellan 1991 och 2001. Det här projektet fokuserar dock endast på de konflikter och det krig som pågick 1991–1995 och i synnerhet tiden från 1992 då krig utbröt i Bosnien-Hercegovina, ett område som ofta brukar beskrivas som ett Jugoslavien i miniatyr. Ingen av de andra jugoslaviska delrepublikerna hade samma etniska och religiösa mångfald. De största grupperna utgjordes av Bosnien-Hercegovinamuslimer, serber och kroater – samtliga tre med nationsstatus.¹ Åtminstone utifrån sett levde dessa bosniska grupper länge i harmoni och många identifierade sig troligen kort och gott som jugoslaver. Inte minst i städerna levde man sida vid sida och andelen blandäktenskap var förhållandevis hög. När de nationalistiska stämningarna under 1980- och 1990-talet blev alltmer påtagliga i andra delar av Jugoslavien, höll Bosnien-Hercegovinas ledare länge en låg profil. Den förhållandevis lilla republiken och dess människor hade mycket att förlora på nationell splittring.

År 1991 bröt kriget ut i både Slovenien och Kroatien. Den kroatiska majoriteten eftersträvade en självständig kroatisk stat. Kriget i Kroatien ställde dem mot landets serbiska minoritet som önskade att antingen stanna kvar i Jugoslavien eller i ett Serbien med en serbisk majoritet. De häftiga striderna i Kroatien fick mycket negativa följder även för Bosnien-Hercegovina, som också hade en stor kroatisk och serbisk befolkning. Bosnien-Hercegovina drogs så småningom in i kriget.

Den grundläggande konflikten, både i Kroatien och i Bosnien-Hercegovina, kan i korthet sammanfattas med frågan «Varför ska vi vara en minoritet i ert land när ni kan vara en minoritet i vårt land?»

På 600-årsdagen av slaget mellan en kristen koalitionsarmé och den ottomanska armén vid Kosovo Polje, höll den serbiske kommunistledaren, Slobodan Milošević, ett tal inför omkring en miljon människor på den plats där slaget ägt rum.

¹ Serber och kroater erkändes som nationer redan vid bildandet av Jugoslavien, medan bosnienmuslimerna inte fick nationsstatus som "etniska muslimer" förrän under 1960-talet.

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Många serber såg en fara i ett självständigt Bosnien-Hercegovina där de endast skulle utgöra en minoritet. I stället ville de att området även i fortsättningen skulle vara en del av Jugoslavien som de såg som en möjlig statsbildning för att hålla ihop sin geografiskt splittrade grupp. Många bosnienmuslimer, å sin sida, upplevde federationen Jugoslavien som alltmer styrd av serbiska krafter, vilket de såg som ett hot mot sin existens. När kriget i Bosnien-Hercegovina bröt ut den 5 april 1992, just efter att området erkänts som en självständig stat, var det slitningarna mellan serber och bosnienmuslimer som var den tändande gnistan. Även kroaterna ansåg sig ha rätt till Bosnien-Hercegovina, och eftersom Serbien förde krig mot Kroatien valde de att ställa upp på bosnienmuslimernas sida i konflikten. Åren 1993 and 1994 utkämpades bittra strider mellan bosnienkroater och bosnienmuslimer.

När kriget i Bosnien-Hercegovina var över 1995 hade omkring 100 000 människor dött. Familjer hade splittrats och gamla vänner hade blivit fiender. Många hade tvingats fly till andra länder. Hela landet var krigshärjat och den hårdast drabbade staden, Sarajevo som var belägrad under flera år, låg i ruiner. För människorna i Bosnien-Hercegovina är kriget och dess konsekvenser ännu år 2011 ytterst påtagliga. Krigsförbrytelserna hade varit närmast oräkneliga och rättegångarna beräknas fortsätta ytterligare många år fram i tiden. De etniska motsättningarna på politisk nivå idag har också snarast förstärkts genom systemet med en etniskt sammansatt regering.

Jugoslaviens tillkomst

Vad var då Jugoslavien och vilka var jugoslaverna? Genom historien har det område som utgjorde 1900-talets Jugoslavien (namnet betyder ”sydslavernas land”) bestått av ett antal olika statsbildningar som ofta stått under utländsk överhöghet från både öst och väst. Det var egentligen först i samband med de nationalromantiska strömningarna under 1800-talet som tanken om en enad sydslavisk nation började växa sig stark. Under den tiden bildades den så kallade illyriska rörelsen, som blev ett slags brytpunkt i synen på nationsbildning på Balkan, eftersom rörelsen riktade ljuset mot det som de menade var utmärkande för sydslavisk kultur och talade för behovet att samla alla sydslaver i en stat. Som sydslaver räknades bland annat slovenar, kroater och serber. Under 1800-talet utgjorde dock inte bosnienmuslimerna en särskild nationell grupp. De betraktades i stället av andra som muslimer med kroatiskt och/eller serbiskt ursprung, och betraktade sig själva som muslimer.

Trots strävan att ena alla sydslaver i ett rike kom de att hamna i olika länder före 1914 – i Österrike-Ungern, Osmanska riket och i Serbien. I december 1918, i samband med freden efter första världskriget, utropades så Serbernas, kroaternas och slovenernas kungarike. Det unga kungariket plågades under hela mellankrigstiden av svåra inre nationella

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

slitningar, något som kung Alexander försökte komma till rätta med bland annat genom att ge landet namnet Jugoslavien – “sydslavernas land” – och bygga på en gemensam jugoslavisk identitet. Han lyckades inte. Efter andra världskriget skapades till sist en federation – Socialistiska förbundsrepubliken Jugoslavien.

Jugoslaviens historiska trauma – Andra världskriget

Utifrån ett historiebruksperspektiv utgör andra världskriget en central referenspunkt i den jugoslaviska historien. Då skapades förutsättningarna för en jugoslavisk sammanhållning genom uppslutningen kring partisanrörelsen, samtidigt som alliansbildningar, konflikter och massakrer bidrog till djupa klyftor mellan de olika nationaliteter som skulle ingå i Jugoslavien efter kriget.

I april 1941 invaderade Nazityskland och de andra axelmakterna Jugoslavien. För Bosnien-Hercegovinas del innebar det ett långt och våldsamt krig med tre stridande arméer: jugoslaviska (kommunistiska) partisaner, kroatiska Ustasja och serbiska Tjetniks – förutom ockupationsmaktens trupper.

Partisanrörelsen hade som mål att ena Jugoslavien som ett kommunistiskt land. Deras ledare blev Josip Broz ”Tito”, och «Broderskap och enhet!» blev deras slagord. Partisanerna stred först som gerillasoldater och sedan från 1944 som den nya jugoslaviska armén. Till partisanerna anslöt sig människor från alla de nationella grupperna i Jugoslavien och de strävade efter att utgöra en motkraft till extremnationalistiska rörelser.

Många serber hade anslutit sig till partisanerna just för att kunna bekämpa Ustasja, den kroatiska fascistiska rörelsen med kopplingar till Nazityskland. Ustasja strävade efter att skapa ett Kroatien för endast kroater och hade använt sig av brutala metoder för att endera tvångsomvända eller fördriva serber och andra grupper. De upprättade också koncentrationsläger där framför allt serber och judar mördades. Ustasjas härjningar ogillades av alla partisaner, men svårast var det för de serbiska partisanerna. När landsmän mördades för sitt ursprung väckte det starka känslor.

Andra världskriget medförde stora mänskliga förluster i Jugoslavien. Under 1980- och 1990-talet deltog både politiker, historiker och journalister i en inflammerad debatt om hur många och vilka som fallit offer under andra världskriget. Denna sifferexercis kring dödstalen blev en viktig och mycket problematisk del av den nationalistiska retoriken för både serber och kroater. Förvanskningen av antalet offer som gjordes på bägge sidor skapade en atmosfär av bristande tillit och rädsla som bidrog till kraftigt försämrade relationer mellan de olika nationaliteterna i Jugoslavien, och speciellt mellan serber och kroater.

Trots detta kan man konstatera att det idag går att nå någon form av

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

konsensus kring dödssiffrorna i Jugoslavien under andra världskriget. Exempelvis kan nämnas att ca 330 000 av totalt 2,1 miljoner serber som då var bosatta i det dåvarande fascistiska Kroatien mördades under kriget.

Bara i Jasenovac, det mest ökända av Ustasjaregimens koncentrationsläger mördades mellan 90 000 och 120 000 människor, främst serber, judar och romer. Under andra världskriget mördades totalt i Jugoslavien ca 80 procent av judarna, 8,1 procent av muslimerna, 7,3 procent serber och 5 procent av alla kroater. Vid massakern i Bleiburg, där kroater föll offer för partisanarmén, uppskattar dagens historiker dödssiffran till ca 50 000. Massakern var ett av de allra viktigaste inslagen i den kroatiska nationalistiska berättelsen under 1980- och 1990-talen.

Titos Jugoslavien – Broderskap och enhet

Efter andra världskriget och dess trauman bildades Jugoslavien, som kom att bestå av sex delrepubliker: Slovenien, Kroatien, Serbien, Bosnien-Hercegovina, Montenegro samt Makedonien. Josip Broz Tito blev en omtyckt och hyllad president och det växte också fram en personkult kring honom. Hans mål var att skapa ett väl fungerande socialistiskt land och harmoni mellan olika etniska/nationella och religiösa grupper från dessa nationer. Med slagordet "broderskap och enhet" förde han en politik som gick ut på att stävja alla uttryck för nationell osämja. På ett ytligt plan och utifrån sett verkade det länge som om han hade lyckats. Slovener, serber, kroater, bosnienmuslimer, judar och andra grupper – alla blev de nu en del av Jugoslavien. Titos ambitioner underlättades både av att människor var trötta på de ständiga nationella konflikterna och av att religionen hade minskat i betydelse under 1900-talet. Staten tillät människor att ge uttryck för sin egen nationella identitet så länge dessa yttringar inte blev överdrivet nationalistiska, kritiska mot staten eller mot andra grupper. Något som bidrog till den jugoslaviska identiteten var den speciella form av socialism som införts av Tito. Efter 1948 valde Jugoslavien en egen och mer självständig väg än andra öststater som lydde under Sovjetunionen. I stället för planekonomi införde Tito efter 1960 ett slags socialistisk marknadsekonomi. Jugoslavien blev därmed också mer öppet än andra kommunistiska stater både för export och import av varor och möjligheter för människor som ville resa in eller ut ur landet. Under 1960- och 1970-talet, när Sverige och andra västländer var i stort behov av arbetskraft, kunde jugoslaviska män resa ut som gästarbetare eller utvandra till de länder där de kunde få jobb – något som var en omöjlighet i andra öststater. Ekonomin var alltså bättre och friheten större än i andra öststater. Jämfört med många västländer hade Jugoslavien också en högre grad av jämställdhet mellan kvinnor och män.

Allt hade dock skett inom ramen för en diktaturstat med allt vad det innebar i form av auktoritära metoder och missnöje bland befolkningen. Trots att många av landets invånare till synes verkade ha lagt det förflutna

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

bakom sig och såg sig som jugoslaver försvann inte de gamla nationella identifikationsgrunderna. Konflikterna underblåstes av den statsbildning som Jugoslavien utgjorde, bland annat eftersom den skapade en konkurrens mellan de olika grupperna vad gällde politiskt inflytande över den gemensamma staten.

Efter Titos död gavs åter utrymme för nationalismen på den politiska scenen i Jugoslavien. Titos livslånga presidentskap ersattes av ett roterande och kraftigt försvagat presidentstyre med stora problem att hantera den snabbt försämrade politiska och ekonomiska situationen i Jugoslavien under 1980-talet. Under senare hälften av decenniet börjar politiker och intellektuella, inklusive kommunister, att ge sitt tydliga stöd till nationalistiska strömningar. I slutet av 1980-talet blev det allt svårare att kunna identifiera politiska ledare som stödde tanken på ett enat Jugoslavien, utan de gav snarare sitt stöd till enskilda republikers intressen. De som på djupet identifierade sig som jugoslaver upplevde den ideologiska kantringen, från socialism till nationalism, som både obegriplig och katastrofal. När det första kriget av flera i Jugoslavien bröt ut 1991, såg de sina värsta farhågor besannade. Många av dem ser fortfarande idag tillbaka på Jugoslavientiden med saknad och nostalgi. För dem som kämpat för den egna gruppens självständighet eller enande var det i stället en helt nödvändig händelseutveckling som skulle leda till något bättre.

Tre nationaliteter – tre historieberättelser

Om du har läst bakgrundsdelens om Jugoslavien har du tagit del av en text som strävar efter att ge en objektiv skildring av ett område och dess historia. I den här delen får du i stället höra de subjektiva berättelserna, historier med utgångspunkt i fiktiva personer som berättar hur de upplever sitt folks historia. Berättelserna kan sägas utgöra en sammansmältning av varje grupps nationalistiska historiska självuppfattning, där ovedersägliga fakta blandas med mer subjektiva tolkningar och föreställningar. Men innan du tar del av dessa berättelser bör du först läsa detta.

Varför inte bara berätta hur allt egentligen var?

Varför ta omvägen och berätta om flera historietolkningar utifrån olika gruppers perspektiv i stället för att bara skriva vad som egentligen hände? För det finns väl en sanning som är tusen gånger viktigare än människors egna subjektiva föreställningar om historien? Så kanske du först tänker när du ser den här texten. Men det finns en viktig anledning. Historien i sig kan inte starta några krig – bara människors föreställningar och användning av den.

Det exempel på konkurrerande historieberättelser som presenteras

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

nedan är hämtat från de kroatiska, serbiska och bosnienmuslimska grupperna i det forna Jugoslavien och framför allt från den dåvarande jugoslaviska delrepubliken Bosnien-Hercegovina. Det är för att ge bättre förståelse för de konflikter i Jugoslavien som till sist ledde till krig. Det här projektet vill visa de olika gruppernas historiska självbild och hur deras historieberättelser förhåller sig till varandra. Historien och historiebruket kan naturligtvis inte ge hela förklaringen till konflikterna men de utgör en viktig del i det politiska spel som spädde på de nationalistiska stämningarna. Samtidigt kan det jugoslaviska exemplet ge en ingång till förståelse för den mänskliga dynamiken i andra nationella och etniska konflikter runt om i världen, då som nu. Det kan visa hur människors historiebruk, historiekultur och historiemedvetande på gott och ont kan bli vapen att använda i politiska syften. Förhoppningsvis kan också detta exempel leda till reflektion kring hur vi själva tar historien för given.

Det ligger i sakens natur att en stor del av den historia som en enskild individ identifierar sig med har skapats i samspel med familjens, gruppens och samhällets historiekultur, snarare än att den bygger på historievetenskapens senaste rön. Oavsett var man befinner sig i världen präglas vardagens samtal och berättelser om historien av en blandning av myter, föreställningar och sådant som kan betraktas som kalla fakta. För den enskilda individen är historiens identitetsskapande funktion ofta betydligt viktigare än den historiska riktigheten. Den här företeelsen bidrar till att olika grupper kan ha väldigt olika syn på vad som hänt i det förflutna. Dessa historiska meningsskiljaktigheter kan också utgöra bränsle i en pågående konflikt som egentligen rör något annat samtida problem. Historien kan alltså användas som makt och vapen. De krig som bröt ut i Jugoslavien under perioden 1991–1995 hade alltså sin grund i starka motsättningar mellan olika nationella grupper inom landets gränser. Det finns en vetenskaplig diskussion kring anledningen till dessa motsättningar. Flera forskare menar att det var politikerna som skapade de nationalistiska stämningarna för att få folkets stöd för att uppnå egna politiska och ekonomiska mål. Andra är mer benägna att se på nationalismen som en direkt konsekvens av historiska orättvisor och något som kom direkt ur folkdjupen. Alldeles oavsett hur det förhåller sig med den saken började politikerna ofta använda historiska referenser i sin argumentation för att kunna få folkmassorna med sig. Men vilken typ av historia refererade de till och varför väckte den så starka känslor?

Kalla fakta eller människors upplevelser?

Stoffet till historieberättelserna utgår i första hand ifrån vetenskapliga och populärvetenskapliga böcker och artiklar om Balkan, Jugoslavien och Bosnien-Hercegovina och de människor som bott där. Även skönlitteratur är en del av det viktiga bakgrundsmaterialet. Utöver

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

detta har samtal med människor från de olika grupperna bidragit till en förståelse av hur historien kan upplevas på en personlig nivå utifrån ett nationalistiskt perspektiv. Arbetet med att ta fram texten nedan har bjudit på flera utmaningar. En självklar svårighet har varit att människors egna subjektiva historieberättelser sällan finns nedtecknade som en sammanhängande helhet. De bygger främst på muntlig tradition där det är särskilda skeenden och händelser som lyfts fram snarare än helheten. Sammanhanget mellan de olika händelserna och helheten i historieberättelsen framgår i stället i det underförstådda. Ett annat problem är att källorna ofta pekat i olika riktningar. Att sammanföra dessa röster till tre stora berättelser har därför varit förknippat med flera komplicerade avvägningar.

Att slå fast berättelserna i tid och rum har varit en annan av dessa utmaningar. Historien är nämligen levande på så sätt att den ständigt förändras i förhållande till vad som händer i samtiden. De historieberättelser som gjorde sig gällande i 1980- och 1990-talets Balkan skiljer sig därför delvis från dagens. Dessutom finns alltid variationer i hur man har sett på den egna gruppens historia beroende på vem man är och vad man har för tidigare erfarenheter t.ex. vad man har för familjebakgrund, var man bor och vilka konkurrerande berättelser man kommit i kontakt med. Vissa viktiga händelser och föreställningar i historieberättelsen kan dock vara någorlunda konstanta.

Vems berättelser?

Nedan kommer du att få ta del av Ivanas, Jovans och Adils historieberättelser. Dessa tre personer är fiktiva och de berättelser som de ger oss kan på en och samma gång vara allas eller ingens i den egna nationella gruppen. Deras berättelser bygger en syntes av de olika nationalistiska historietolkningar som existerar inom respektive grupp. Att ta fram berättelser som alla kroater, serber eller bosnienmuslimer kan känna igen sig i är ungefär lika omöjligt som att försöka fånga någon annans skugga. Berättelserna kan åtminstone ge en föreställning om hur personer med en nationalistisk åskådning skulle kunna resonera kring sin egen grups historia. Återigen, avsikten med framställningen är inte i första hand att berätta historien sådan som den har varit, utan snarare att lyfta fram historien som den har upplevts och återberättats av olika grupper av människor.

Berättelserna representerar alltså inte alla kroaters, serbers och bosnienmuslimers syn på sin egen historia vid tiden för Jugoslavienkrigens utbrott. De visar hur personer med ett nationalistiskt synsätt skulle kunna se på sin grups identitet och historia.

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Kroaternas berättelse: En tusenårig strävan mot självständighet

Jag heter Ivana. Jag är född och uppvuxen i Bosnien-Hercegovina, men jag har delar av min släkt i Kroatien. Jag har egentligen mycket mer gemensamt med folk från Väst- och Centraleuropa än med de andra grupperna i landet, men jag är stolt över både Bosnien-Hercegovina och mitt ursprung som kroat. När kriget bröt ut 1992 var jag bara 14 år. Jag skulle förlora två av mina bästa vänner och min far innan det var slut. Det var en fruktansvärd tid men som ändå ledde till något gott för det kroatiska folket. Läs min historia innan du dömer mig.

Ända sedan 1000-talet har vi kroater kuvats under främmande makter. Men vår identitet har varit stark och vi har hela tiden strävat efter att få en självständig stat. Det har varit en blodig kamp och vi har fått utstå många umbäranden.

Under 1900-talet genomled det kroatiska folket långa och svåra krig, särskilt andra världskriget och självständighetskriget under 1990-talet. Kroatien fick sin självständighet, men vi kroater i Bosnien-Hercegovina som önskade bli en del av Kroatien fick se våra drömmar krossas. För att du ska förstå vårt agerande och varför allt blev som det blev behöver du veta vilka vi är, hur vi kämpat genom historien och vad vi tvingades utstå under andra världskriget. Vi hade inget annat val än att försvara det som var vårt under 1990-talets krig i Jugoslavien.

Vår tidiga historia

Vi kroater är stolta över vilka vi är. Vår kultur vilar på en lång historisk tradition och vi värderar fred och rättvisa högt. Vi kom tidigt till Balkan. Vi var alltså redan på plats när serber och andra slaver invandrade till Balkan och vår rätt till området är självklar. För oss är vår självständighet mycket viktig.

Att vara kroat är att vara kristen och att bekänna sig till den romersk-katolska tron. När vi invandrade till Balkan anpassade vi oss snabbt till det redan existerande politiska, religiösa och kulturella livet där. Eftersom vi från våra tidigare bosättningar kommit i kontakt med den kristna tron gick det snabbt för oss att ta till oss budskapet i religionen. Kyrkans mission blev därför närmast en mission för redan frälsta. Och när den kristna kyrkan år 1054 delades i två grenar befäste det den kulturella skillnaden som redan funnits mellan oss och serberna. Vi erkände oss till den romersk-katolska kyrkan medan serberna anslöt sig till den ortodoxa grenen av kyrkan. Vår tro stärkte kopplingen till Västeuropa, en koppling som ännu idag är viktig för vår identitet och självbild.

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Som katoliker i ett område som gränsar mot serbisk ortodoxi och islam har vi ofta i historien blivit utsatta för religiöst förtryck och tvingats försvara vår tro och våra traditioner. Kanske kan man se oss som det kristna Europas yttersta utpost och försvarare.

Perioden då kungariket Kroatien existerade, ungefär mellan år 925 och 1102, är en viktig referenspunkt i vår historia. Under alla de år som vi kuvats av främmande makter har vi sett tillbaka på den här tiden som ett ideal och velat återskapa det riket. Den förste kroatiska kungen, Tomislav, är än idag en viktig symbol för vår kamp för självständighet. Genom omständigheter som vi inte kunde råda över tvingades vi dock in i en union med Ungern 1102 och därmed var den kroatiska storhetstiden över. Samtidigt lyckades våra kroatiska riksdagar (Sabor) delvis bevara vår kroatiska stat genom att vid flera tillfällen välja andra kungar än ungerska. Samtidigt som Kroatien under historiens gång nästan alltid lytt under andra stater har landet ändå burits fram av kroatiska kungar ända sedan högmedeltiden.

Som den förste kungen för ett självständigt Kroatien ses Tomislav som något av en landsfader för många kroater. Om man besöker Kroatien idag kan man se Tomislav stå staty på flera ställen, bland annat i Zagreb. På tusenårsdagen av hans tillträde som kung, år 1925, lät man tillverka och sätta upp en mängd minnesmärken.

På grund av Kroatiens strategiska läge vid den dalmatiska kusten – för både handel, sjöfart och krigföring – har vi alltid utsatts för expanderande stater. Vilka som stått för det hotet har skiftat under historiens gång. Till att börja med utgjorde Ungern det främsta hotet mot Kroatiens existens. Samtidigt som Kroatien kämpat för självständighet från Ungern hade vi kroater i Bosnien-Hercegovina tvingats underkasta oss det osmanska riket under flera hundra år. Eftersom osmanerna införde islam som statsreligion och lockade med privilegier för dem som valde att konvertera, blev vi som höll fast vid vår katolska tro särskilt utsatta.

År 1878 var Osmanska rikets dominans över Bosnien-Hercegovina över. I stället tvingades Bosnien-Hercegovina lyda under Österrike-Ungern. Det osmanska styret hade inneburit ett ekonomiskt, socialt och religiöst förtryck för oss kroater i Bosnien-Hercegovina, men det blev inte så mycket bättre med det nya styret. Då blev i stället motsättningarna större mellan oss och serberna. Det var främst deras alltmer uttalade strävan efter ett storserbiskt rike som vi såg som ett hot. Om det storserbiska riket skulle bli verklighet, vad skulle då hända med den kroatiska självständigheten? När de serbiska maktsträvandena under 1900-talet blev ännu mer uttalade tog Österrike-Ungern vårt parti. Men därigenom blev konflikten mellan oss och serberna ännu större. Serbernas maktanspråk och expansionslystnad blev sedan huvudorsaken till motsättningarna mellan oss och dem under hela 1900-talet.

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Ett traumatiskt 1900-tal: Fascism, etnisk rensning och

Bleiburgmassakern

Kungariket Jugoslavien var inte alls en tillfredsställande statsbildning för oss kroater. Den nybildade staten hade i själva verket tagit formen av en stark centralmakt där serberna hade det starkaste inflytandet. Vi kände oss förtryckta. Att de gamla historiska regionerna, och däribland Kroatien, förlorat sin politiska betydelse genom att riket splittrats i 33 regioner, var ytterligare ett bakslag för oss. Nu kändes kroatisk självständighet om möjligt ännu viktigare än tidigare.

Vårt missnöje med det rådande styret ledde år 1934 till att en fascistisk kroatisk extremistgrupp, Ustasja, såg sig tvungen att mörda den serbiske kungen för att få uppmärksamhet som kunde leda till en radikal förändring i Kroatienfrågan. Vi vanliga kroater sympatiserade inte med dådet men vi kunde förstå Ustasjas frustration.

När Kroatien blev självstyrande (om än inte självständigt) år 1939 var vi många som hoppades på bättre tider. Men det serbiska inflytandet över Kroatien var fortfarande alldeles för stort så vårt missnöje kunde inte stillas. Andra världskriget skulle bli en svart period i vår historia.

När Jugoslavien tvingades ge upp sin neutralitet i samband med att landet ockuperades av Nazityskland och de andra axelmakterna fick detta svåra konsekvenser för oss kroater. Kroatien och Bosnien-Hercegovina utropades nu till Oberoende staten Kroatien. Det innebar förvisso någon form av självständighet, men det skulle inte bli en statsbildning på våra egna villkor. Nazityskland försökte först att samarbeta med Kroatiens ledande politiker för att styra den nya staten, men de vägrade. Bättre gick det när de ville samarbeta med extremnationalistiska Ustasja, som strävade efter att skapa ett Kroatien för endast kroater.

Med stöd av Nazityskland genomförde Ustasja sin plan som gick ut på att fördriva framför allt serber men även judar och romer. Ustasja upprättade också flera koncentrationsläger i Kroatien. De största var Jasenovac och Stara Gradiška, där upp till 50 000 människor dödades. Men man ska komma ihåg att det här var Nazitysklands och Ustasjas verk! Vi vanliga kroater tog avstånd från det som hände, då som nu. I början av kriget var det bara ca 10 procent av oss som stödde Ustasja och i slutet av kriget, år 1945, hade de allra flesta helt tagit avstånd från rörelsen. Vi kroater är inga nazister. Det var ytterst få av oss som sympatiserade med de brutala metoder som Ustasja använde för att uppnå sina mål.

Men trots att majoriteten av oss alltså var emot Ustasja och deras härjningar fick vi under kriget utstå ofattbara lidanden bara för att vi var kroater. Andra nationaliteter förstod inte att göra skillnad mellan oss och Ustasja. Till det kom serbernas aggressiva expansionssträvanden som skulle komma att slå otroligt hårt mot oss. Oändligt många kroater dödades under krigets gång av Tjetniks (serbiska kungatrogena) i deras

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

strävan att skapa ett Storserbien för endast serber.

Bland de jugoslaviska partisanerna fanns många serber som på grund av Ustasjas framfart kände ett särskilt hat mot oss kroater. I slutet av kriget resulterade partisanernas hämndbegär i att de urskillningslöst mördade oskyldiga kroater som inte hade någon som helst koppling till Ustasja och dess verk. Den största och mest kända massakern började i Bleiburg år 1945. Ungefär 200 000 människor, varav de flesta kroater, dödades av partisanerna i Bleiburg och under tvångsmarschen därifrån, den s.k. Korsets väg. I förhållande till hur många som Ustasja dödat i koncentrationslägren var det långt fler oskyldiga kroater som fick sätta livet till i Bleiburgmassakern och i Tjetniks utrensning av kroater.

Efter kriget var det tänkt att allt detta skulle förlåtas. Men trots Titos försök att skapa sämja mellan de olika nationaliteterna inom landet hade kriget gett oss kroater djupa sår. Vårt land hade varit ockuperat av en främmande makt som vi inte sympatiserade med. Ändå hade vi straffats hårt för vad andra gjort. Efter kriget vägrade den jugoslaviska ledningen att erkänna förflyttningen och dödandet av de kroatiska flyktingarna som en krigsförbrytelse. Det blev aldrig någon offentlig debatt, men underförstått menade de att de brott som partisanerna begått mot kroaterna inte gick att jämföra med Ustasjas folkmord på serber och andra grupper.

Och inte blev det hela bättre av att serberna fortsatte att styra och ställa i den inhemska politiken. Att Tito utsåg Belgrad (i den serbiska delrepubliken) till huvudstad blev det yttersta beviset på deras dominerande ställning inom den jugoslaviska federationen. Under Titos tid vid makten kom vår kamp för självständighet av sig – men känslorna fanns ändå kvar.

Tiden innan Jugoslavienkrigen: Förtryck och självständighetssträvanden

Vi kroater ville bara ha vår självständiga stat igen. Vi har en historisk rätt till det, precis som andra europeiska nationer. Förvisso hade vi lyckats få ett självständigt Kroatien under andra världskriget, men tyvärr var det på fel sida i kriget och det resulterade i många brott. Under många år under den socialistiska Jugoslavientiden levde vi i en ständigt underordnad position i förhållande till serberna. Vi protesterade! Vi ville kunna behålla inkomsterna från Kroatiens turism och vi ville ha ett kulturellt självstyre. Serberna slog bakut och gick inte med på våra reformkrav. De ville centralisera landet i stället. Det var därför som vi kämpade för självständighet.

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Serbernas berättelse: "Där serber bor är Serbien"

Jag heter Jovan. Jag växte upp i Bosnien-Hercegovina och när kriget bröt ut hade jag hunnit fylla 16 år. Det blev många svåra år. Mina två bröder offrade sina liv för Serbien. Men vi hade inget val. Vissa tror att vi serber bara är krigsförbrytare och bråkmakare. Det är en orättvis beskrivning som visar att människor inte ens försökt förstå. Vi älskar ju bara vårt land och vårt folk. För att du ska förstå vem jag är vill jag att du läser min historia.

Vi serber har alltid varit ett utsatt och fördrivet folk. Trots att vi har vunnit alla krig i historien har vi förlorat alla freder. Vi har skingrats över Balkan, men vi har alltid kämpat för att vårt folk ska kunna samlas i en och samma stat. För oss blev den socialistiska förbundsrepubliken Jugoslavien både en bra och en dålig lösning. Bra eftersom vårt folk nu kunde samlas i en nation, dålig eftersom den kommunistiska regimen inte gav oss det politiska inflytande som vi rättmätigt borde ha, och eftersom den inte heller lät oss uttrycka vår religion på det sätt som vi ville. Efter Titos död fanns det krafter i landet som arbetade för en splittring av republiken. Vi ville ha kvar Jugoslavien men få mer inflytande i politiken. Samtidigt kom allt fler albanska muslimer till Kosovo och vi tvingades se hur våra serbiska bröder successivt trycktes undan från sina fäders jord. Det var en historia som vi inte kunde tillåta att den upprepades. Aldrig mer skulle vi bli offer för muslimsk expansion! Aldrig mer skulle vi tillåta kroatiska självständighetssträvanden att splittra vårt folk!

Ett utsatt folk med ett dramatiskt förflutet

På många sätt påminner vår historia om den judiska. Fördrivning, utsatthet och lidande är något som går som en röd tråd genom den serbiska historien. Men trots alla stora bakslag och motgångar har vi ändå alltid kämpat tappert för att samla vårt skingrade folk inom samma gränser. Vi har en lång historia på Balkan. Under 600- och 700-talen invandrade vi till det område som idag utgör de sydöstra delarna av Serbien och bildade små furstendömen. Redan innan vi kom till Balkan utgjorde vi serber således en sammanhållen grupp, skild från kroater och andra.

Vår religion är viktig för vår identitet och sammanhållning: att vara serb är att vara serbiskt ortodox. När östkyrkan bedrev sin mission i det serbiska/bysantinska området under 800-talet blev vi kristna. När sedan den kristna kyrkan delades år 1054 blev floden Drina även i bokstavlig bemärkelse en vattendelare mellan oss ortodoxa i öst och de katolska kroaterna i väst. Men den allra viktigaste religiösa symbolhändelsen i vår historia inträffade år 1219 när det skapades ett oberoende serbiskt ortodoxt ärkebiskopsdöme. Då befestes vår serbiska identitet.

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Vårt land – Serbien – vilar på en lång tradition ändå från 1100- och 1200-talen när kungahuset Nemanjić rådde över de landområden som idag utgör Serbien, Hercegovina och Makedonien. Det var en storhetstid som vi gärna ser tillbaka till. Men när Osmanska riket erövrade bit för bit av Balkan satte turkarna till slut stopp för en fortsatt utveckling av riket. Vid slaget mot osmanska trupper vid Kosovo Polje år 1389 förlorade vi vår maktposition. Det var ett gigantiskt nederlag och den viktigaste brytpunkten i vår historia. Med slagordet ”För det gyllene korset och för den hedervärda friheten” offrade många av våra starkaste serbiska adelsmän livet i striden för vår tro och vår strävan efter ett stort och sammanhållet serbiskt rike. Detta slog hårt mot vårt militära ledarskap. Vår hjälte, prins Lazar, dog i slaget och blev sedan helgon i den serbisk-ortodoxa kyrkan. Dagen för slaget vid Kosovo Polje, den 28 juni, är fortfarande en viktig helgdag för oss då vi hedrar dem som föll offer för turkarna.

Ända sedan slaget vid Kosovo Polje har vi kämpat för att återskapa serbisk sammanhållning inom ramen för en stat. Kampen har varit fylld av motgångar. Vårt folk utsattes för svårt förtryck under det turkiska styret. Många av oss tvångsomvändes till islam. Det hände att turkarna tvingade oss att lämna våra söner som slavar; de tillät oss inte att lära oss läsa och skriva och vi fick varken äga musikinstrument eller vapen. Förtrycket har samtidigt bidragit till att skapa en särskild serbisk stolthet och nationalitetskänsla. Vi har hela tiden blivit påminda om att vi hör ihop.

Turkarnas framfart på Balkan bidrog också till att vår befolkning splittrades geografiskt. Österrike hade under 1500-talet upprättat en militariserad buffertzonen, i dagens Kroatien belägen i det område som då gränsade mot Osmanska riket, och hit kom många av oss som flytt undan turkisk ockupation. Österrike erbjöd nämligen mark och skattelättnader om man ställde upp i deras försvar mot turkarna. Samtidigt reducerades vår kvarvarande befolkning i Kosovo till en minoritet på egen mark, eftersom mängder av muslimska albaner slog sig ned i de områden som vi serber fått lämna.

De av oss som flydde till den s.k. militärgränsen fick till att börja med behålla vår gamla religion och kultur, men så småningom försökte den kroatiska adeln och den katolska kyrkan att tvinga oss till anpassning. Under mitten av 1800-talet upplöstes militärgränsen och området blev en del av Kroatien, men de serbiska familjer som bott där sedan generationer stannade kvar.

Det är inte svårt att förstå vårt lidande under det hårda kroatiska styret. Och vår enda räddning undan kroaterna var att försöka ställa militärgränsområdet under serbisk kontroll.

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Trauman i modern tid – koncentrationslägret Jasenovac och serbisk utsatthet

Vi serber startar inte krig men vi har alltid med kraft försvarat det som är vårt! Vi har alltid strävat efter att ena vår serbiska befolkning, precis som vår nationella slogan lyder: "Endast enande kan rädda serberna". Vi var de första sydslaverna som reste oss mot det imperialistiska styret och det var vårt blod som hade offrats när vi banade väg för Jugoslavien.

Inget folk led så svåra mänskliga förluster som vi under första världskriget. Så vi kände att vi hade förtjänat en ledande position i Jugoslavien. I stället mötte vi bara otacksamhet och kritik från de andra sydslaverna.

Efter århundraden av förtryck under turkiskt och österrikiskt styre lyckades vi under 1800-talet och det tidiga 1900-talet utvidga Serbiens gränser, men det var ändå långt kvar till en serbisk stat som omslöt alla serber på Balkan.

Med kungariket Jugoslavien, som bildades efter första världskriget, lyckades vi trots allt komma närmare vårt mål. Eftersom Serbien var den starkaste staten i området var det naturligt att vi också fick störst inflytande i det nybildade riket. För att inte uppmana till nationalism organiserades riket utifrån andra principer än de nationella gränserna. Men trots all välmening kom brutala protester från framför allt kroaterna som vägrade att infoga sig i kungariket Jugoslavien. De mördade vår serbiske kung och vi tvingades till eftergifter.

Med andra världskriget blev allt ännu värre. Det var när nazisterna upprättade ett "Miniserbien", som blev en lydstat till Tyskland, som Jugoslavien drogs in i kriget. Vi var förtvivlade. Samtidigt pågick ett inbördeskrig mellan kungatrogna Tjetniks (soldater som kämpade för ett Storerbien) och partisanerna (en grupp med kommunistiska rötter som var emot nationalism och som ville ha ett enat Jugoslavien), men båda grupperna slogs för att göra vårt land fritt.

Under kriget införde den storkroatiska staten raslagar som skulle "skydda det ariska och kroatiska blodet" och som en konsekvens av detta började Ustasja-regimen fördriva och mörda serber som levde på kroatisk mark. Kroaterna stack oss i ryggen genom att begå folkmord mot de serber som satt fast i den så kallade självständiga staten Kroatien. De upprättade enligt tyskt mönster koncentrations- och förintelsläger där Jasenovac (1941–1945) blev det största. Förhållandena för de fångar som levde i lägren var fruktansvärda. Om de inte svältes och tvingades till straffarbete, eller stympades som avskräckande exempel, mördades de genom exempelvis förgiftning eller dränkning. Eftersom kvinnor och barn inte kunde bidra i lika hög utsträckning till arbetet, mördades de först.

Omkring en miljon serber fick sätta livet till på grund av Ustasjas strävanden att skapa ett "rasrent" Kroatien. Utifrån det perspektivet är det inte särskilt svårt att förstå partisanernas dödsskjutningar av kroater

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

i Bleiburg. Många av våra egna serbiska bröder var partisaner och hade inget annat val än att skipa rättvisa när de mötte sina mördade vänners banemän. Och sett till siffror var det också betydligt färre som dödades i Bleiburg (ca 30 000 personer) än i kroaternas massmord på serber.

Vår historia har alltid haft stora likheter med den judiska historien. Vi har båda varit hårt utsatta och fördrivna folk. Med andra världskriget och dess massakrer och försök att utrota vårt serbiska folk blev kopplingen till judarnas svåra prövningar ännu tydligare. Liksom koncentrationslägren för judarna blev Jasenovac för oss det yttersta beviset på kroatisk brutalitet och serbisk utsatthet.

Ni måste komma ihåg att för oss som själva var med, eller har hört de gamla berätta om vårt lidande under andra världskriget, är detta ett högst levande och mycket smärtsamt minne som inte kommer att blekna än på mycket länge.

Att glömma, förlåta och gå vidare efter kriget var inte lätt. Vi var och har alltid varit offer för andras maktbegär. Endast människor som inte förstår vår utsatthet kan klandra oss för vår omsorg om våra egna när vi såg att historien än en gång var på väg att upprepa sig.

Efter Titos död tvingades vi se hur Kosovo fick alltför mycket självständighet och hur våra serbiska bröder riskerade att kuvas och splittras igen. Vi hade inget annat val än att göra allt som stod i vår makt för att försvara Jugoslavien och vårt folk.

Tiden innan Jugoslavienkrigen: Förlorat inflytande och inre hotbilder

Efter kriget hade Tito gett fler och fler rättigheter till de andra grupperna på bekostnad av den serbiska befolkningen. Serberna var splittrade i olika republiker, ofta i svåra ekonomiska eller politiska situationer. För oss verkade det som om vi med andra världskriget återigen vunnit ett krig men förlorat freden. Och direkt efter att Tito dött började Kroatien och Kosovo slåss för självständighet.

Vi hade alla i färskt minne vad som hände förra gången då vi serber satt fast i ett självständigt Kroatien. Och Kosovo var ju vår civilisations vagga! Vi behövde med alla medel slåss för att förhindra ett nytt folkmord på det serbiska folket.

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Bosnienmuslimernas berättelse: Bosnien-Hercegovina i första rummet

Mitt namn är Adil och Bosnien-Hercegovina är mitt hem. Sjutton år gammal tvingades jag ut som soldat i ett krig som aldrig verkade ta slut. Jag blev gammal under de åren. Jag kan min historia, om hur jag blev bosnienmuslim² och om hur mitt folk alltid stått i skottlinjen mellan serber och kroater. Läs den och du kommer att förstå mig bättre.

Vi bosnienmuslimer är ett fredligt, tolerant och vidsynt folk. Samtidigt som vårt geografiska läge mellan öst och väst har bidragit till att vi utvecklat en tolerans för andra religioner och kulturer, har vi alltid genom historiens gång tvingats förhålla oss till andras krig och konflikter. Vi är stolta över vårt mångkulturella land. Vi må vara bosnienmuslimer, men vi är också bosnier – precis som alla andra som bor i Bosnien-Hercegovina. Det skulle inte vara detsamma om vi inte hade alla dessa nationaliteter. Det var också lätt för oss att identifiera oss som jugoslaver under Titotiden. De religiösa skillnaderna mellan människor var inte så viktiga då. Vi ville bara leva tillsammans med andra i harmoni. När nationalistiska strömningar började skaka grundvalarna för Jugoslavien som sammanhållen stat fruktade vi även för det mångkulturella Bosnien-Hercegovinas existens. Trots att religionen inte varit så viktig på länge började vi misstänkliggöras för vår religion. Och när serbiska krafter arbetade för ett enat Jugoslavien helt på deras villkor såg vi ingen annan lösning än att kämpa för att frigöra Bosnien-Hercegovina från federationen.

En historia mellan öst och väst

Vi bosnienmuslimer har samma genetiska och kulturella ursprung som kroater och serber. Vi har levt i vårt hemland Bosnien-Hercegovina sedan 500-talet mitt emellan det östinfluerade Serbien och det västinfluerade Kroatien. Vårt land har dessutom alltid utgjort en korsväg för handel och annat resande. Den dynamiska mångkulturella miljön har gjort oss till dem vi är idag. Vissa bosnienmuslimer tror att vi redan tidigt i historien hade en egen gemenskap och identitet, att vi var bogomiler, dvs. tillhörde den bogomilska kyrkan som växte fram mellan det katolska inflytandet från väst och det serbisk-ortodoxa från öst. Bogomilerna blev förföljda och många av deras ledare brändes på bål. Men så småningom fick de en viss acceptans och kunde bilda en egen kyrka – den bosniska kyrkan. Många tror att det var just denna grupp som valde att konvertera till islam. De båda läroarna var nämligen inte helt olika varandra. Därför kan man säga att vår historia inte nödvändigtvis började i samband med att vi

2 För tydlighetens och konsekvensens skull används i den här texten begreppet bosnienmuslimer om den grupp människor som sedan 1993 kallas bosniaker.

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

konverterade.

Samtidigt gör det faktum att de flesta av oss historiskt sett har en serbisk och/eller kroatisk familjebakgrund att vi kan se oss som en del av båda de grupperna. Under övergången till islam hände det att medlemmar i samma familj gjorde upp om att ansluta sig till olika religioner för att på så sätt skapa vänskapsband till alla grupper. I samma familj kunde således en syskonskara bestå av en katolsk kroat, en ortodox serb, och en bosnienmuslim.

Kom också ihåg att osmanerna inte tvingade folk att konvertera till islam. De var religiöst toleranta och öppna för kulturella olikheter. För att underlätta skatteindrivning och annan byråkrati fick andra religiösa grupper bilda självstyrande ”nationer” – milleter – som skulle betala skatt till den osmanska ledningen. Men den som ville var när som helst välkommen in i den muslimska gemenskapen. För många av oss var valet att konvertera till islam av praktisk eller ekonomisk natur. Det kunde t.ex. handla om att man arbetade inom den osmanska administrationen och att det underlättade om man själv var muslim. Det kunde också innebära ekonomiska fördelar att konvertera.

Under Osmanska rikets tidiga styre upplevde vi en storhetstid. Osmanerna värnade om Bosnien-Hercegovina och dess befolkning. Många av oss bosniska muslimer ägde jord och hade det mycket gott ställt. Vi hade också inflytande över politiken. Samtidigt drabbades vi hårt när kroater och serber under århundradenas lopp försökte trycka tillbaka det osmanska riket och även när de kämpade mot varandra. Många – då som nu – kallar oss för turkar, men det är helt fel. Även om vi under perioder var solidariska och nöjda med det osmanska styret var det ingen självklar relation. När osmanerna år 1831 försökte undergräva Bosnien-Hercegovinas självständighet gjorde vi uppror. Men det skulle bli än värre från år 1878 när Österrike-Ungern utsetts att förvalta vårt land. Det innebar en katastrof för Bosnien-Hercegovina och för oss bosnienmuslimer. De tog ifrån oss vår jord och många av oss tvingades emigrera.

Att de andra grupperna inte förstår skillnaden mellan att vara bosnienmuslim och att vara turk är något som slagit hårt mot oss under historiens gång – inte minst under 1900-talets stora krig.

Samtida trauman – Utsatt grupp med många fiender

De inbördes striderna till trots har serber och kroater alltid sett oss bosnienmuslimer som sin ärkefiende. Deras minnen från Osmanska rikets framfart har gjort oss till en utsatt grupp trots att vi inte själva identifierar oss med osmanerna. Vi är bosnienmuslimer och vårt hemland är Bosnien-Hercegovina. Vi har ett slaviskt och illyriskt ursprung precis som de andra grupperna. Under andra världskriget ställdes allt deras hat på sin spets. På serbisk mark dödade Tjetniks nästan 80 000 av oss och nästan lika många

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

kroater för att få ett "rasrent" Serbien. Under samma tid ansattes vi hårt av nazisterna eftersom vår militär börjat stödja de jugoslaviska partisanerna.

Men trots allt detta hat och alla angrepp på vårt folk var vi efter kriget fast beslutna att låta det gamla vara glömt och det enda vi ville var att leva i fred med de andra grupperna i den nybildade socialistiska jugoslaviska federationen. Om möjligt uppskattade vi Jugoslavientiden och Titos ledarskap ännu mer än de andra grupperna. Hans strävanden att radera konflikter och gränser mellan de olika folken underlättade för oss som tidigare slitits mellan serber och kroater. Samtidigt gjorde hans goda kontakter med den muslimska världen att han hade ett gott öga till oss som grupp. Det var i det sammanhanget en stor utrikespolitisk fördel för honom att kunna framhålla en muslimsk befolkning i det egna landet. Han kom också att erkänna bosnienmuslimerna som en egen nationell grupp med samma status som kroater och muslimer. Det stärkte vår gemensamma identitet. Utan den nationella statusen hade troligen kroater och serber fortfarande diskuterat vilken av dessa två grupper som vi egentligen tillhörde. Tito hade gjort oss och våra stridande grannar till ett sammanhållet folk och ingen av oss ville ha tillbaka det gamla.

Tiden innan Jugoslavienkrigen: Rätten till ett land

Efter Jugoslaviens tillblivelse har vi bosnienmuslimer slitits fram och tillbaka mellan serber och kroater som endera insisterat på att vi egentligen tillhör någon av de grupperna eller förolämpat oss genom att kalla oss turkar. Men vi är sydslaver precis som dem och vi har precis lika stor rätt som dem att bo i Bosnien-Hercegovina. Vi kämpade tappert för att försvara Jugoslavien under andra världskriget och vi led enorma förluster. Tito tackade oss genom att garantera att Bosnien-Hercegovina skulle ha samma status som de andra republikerna. Han och det kommunistiska partiet försökte förvisso stävja vår religionsutövning, men vi led åtminstone inte av någon direkt diskriminering. Med tanke på hur det hade varit tidigare upplevde vi vår bästa tid som nation.

Efter att Tito dött tappade landet Jugoslavien fotfästet när kroater och serber började hävda att Bosnien-Hercegovina var deras. Vi ville försvara Jugoslavien, men vi ville inte bli fast i ett land som dominerades av serber och där vi bara skulle bli en minoritet. Om vi inte kunde få ett Jugoslavien med lika rättigheter för alla medborgare, var den enda räddningen att kämpa för ett självständigt Bosnien-Hercegovina där alla kunde leva och bo – oberoende av vilken grupp man tillhörde.

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Huvudsakliga källor till texterna

- Allcock, John B. Explaining Yugoslavia
- Banac, Ivo. The national question in Yugoslavia: origins, history, politics
- Benson, Leslie. Yugoslavia: a concise history
- Bringa, Tone. Being Muslim the Bosnian way: identity and community in a central Bosnian village
- Djokić, Dejan. Yugoslavism: histories of a failed idea 1918–1992
- Donia, Robert J. Bosnia and Hercegovina: a tradition betrayed
- Filandra, Šaćir. The Bosniac idea
- Goldstein, Ivo. Croatia: a history
- Jović, Dejan. Yugoslavia: a state that withered away
- Judah, Tim. The Serbs: history, myth and the destruction of Yugoslavia
- Lampe, John R. Yugoslavia as history: twice there was a country
- MacDonald, David Bruce. Balkan holocausts?: Serbian and Croatian victim-centred propaganda and the war in Yugoslavia
- Pavković, Aleksandar. The fragmentation of Yugoslavia: nationalism and war in the Balkans
- Ramet, Sabrina P. Balkan Babel: the disintegration of Yugoslavia from the death of Tito to the fall of Milošević
- Ramet, Sabrina P. Nationalism and federalism in Yugoslavia, 1963–1983.
- Ramet, Sabrina P. Thinking about Yugoslavia: scholarly debates about the Yugoslav breakup Sells,
- Sells, Michael Anthony. The bridge betrayed: religion and genocide in Bosnia and the wars in Bosnia and Kosovo
- Singleton, Frederick Bernard. A short history of the Yugoslav peoples
- Tanner, Marcus. Croatia: a nation forged in war
- Udovički, Jasminka & James Ridgeway (red.). Burn this house: the making and unmaking of Yugoslavia

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING